

Prądnik. Prace Muz. Szafera	26	199–224	2016
-----------------------------	----	---------	------

MICHAŁ WOJENKA

Instytut Archeologii UJ
ul. Gołębia 11; 31-007 Kraków
e-mail: michal.wojenka@uj.edu.pl

**SPRAWOZDANIE Z BADAŃ WYKOPALISKOWYCH
PRZEPROWADZONYCH NA ZAMKU W OJCOWIE W LATACH 2006–2014**

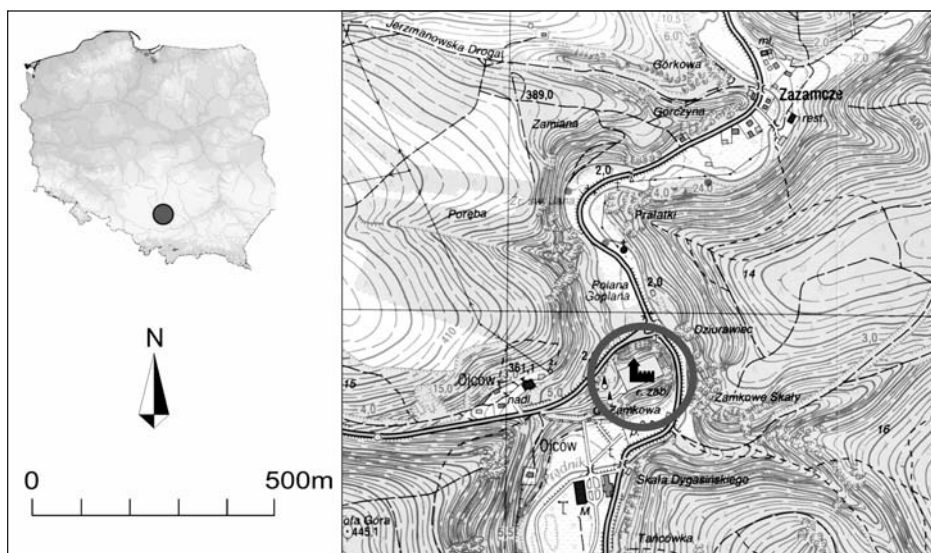
**Results of archaeological research carried
in the Ojców Castle Hill in 2006–2014**

Abstract. This paper reports on the results of archaeological research carried out in the Ojców Castle Hill in 2006–2014 (six study seasons altogether). The excavations involved exploration of 4 trenches (1–4) situated in different parts of the castle: close to curtain wall in the southern part of the courtyard (trench 1), near the well (trenches 2 and 3) and in the western part of the site (trench 4). The excavations revealed the two-phase curtain wall in the southern part of the castle, remains of inner wooden buildings and the remains of the settlement of Lusatian culture, dated to the early Iron Age (HaC-HaD), which might have been destroyed during the Scythian attack. This hypothesis is convincingly demonstrated by a find of bronze arrowhead of Scythian origin (the second half or the end of the 7th c. BC – the 1st half of the 6th c. BC), found in trench 4.

Key words: Ojców, Ojców Castle, Kraków-Częstochowa Upland, Lusatian culture, the Scythians

UWAGI WSTĘPNE

Zamek w Ojcowie, pow. Kraków, gm. Skała (stan. 34) należy do najcenniejszych pamiątek doby średniowiecza na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej. Jego pozostałości położone są w centralnej części miejscowości Ojców, na prawym brzegu Prądnika i zajmują rozległy wierzchołek dużej skały wapiennej (ryc. 1). W ruinie dawnego zamku czytelne są obecnie tylko niektóre elementy jego dawnego układu przestrzennego, od zachodu licząc: 1) murowane filary pomostu wiodącego do bramy, 2) przejście bramne, nadbudowane w 2. połowie XIX w., 3) pozostałości budynku mieszkalnego, założonego na ostrodze skalnej wysuniętej na południe (wraz z relikdami przylegającej doń kaplicy) 4) wieża o ośmiobocznym narysie podstawy, górą przebudowana w 1. połowie XX w. 5) relikty muru obwodowego, które najlepiej przechowały się po północnej i południowej stronie zamku oraz 6) wykuta w skale studnia, znajdująca się pośrodku dziedzińca.

Ryc. 1. Lokalizacja ruin zamku w Ojcowie. Oprac. M. Wojenka

Fig. 1. Ojców castle. Location of the research area. Computer design by M. Wojenka

Źródła pisane wskazują, iż budowę zamku należy wiązać z osobą Kazimierza III Wielkiego. Najstarsza wzmianka poświadczająca istnienie warowni odnotowana została 16 maja 1370 r., kiedy to na wystawionym w Krakowie dokumencie króla Kazimierza świadcował *Zaclica burgrauio de Oczecz* (Mp. 3, nr 834). Zamek *Oczecz* wymieniony został również w anonimowym tekście *Quomodo regebat regnum et populum*, w którym umieszczono go w wykazie fundacji Kazimierza Wielkiego (Kętrzyński 1897, s. 351; Jan z Czarnkowa 2001, s. 15–19). Co prawda nie znamy dokładnej daty rozpoczęcia budowy zamku, jednak w świetle ustaleń J. Laberscheka punktem wyjścia do dyskusji na temat jego początków może być dokument z 1354 r., poświadczający pozyskanie przez króla Kazimierza wsi Smardzowice, do czego doszło na drodze zamiany z biskupem krakowskim Bodzętą. Jak wynika z ustaleń cytowanego badacza, zamek ojcowski stanął właśnie na gruntach Smardzowic (Laberschek 1996, s. 270). W związku z powyższym należy przyjąć, iż rozpoczęcie prac budowlanych na zamku nastąpiło w okresie zawartym między 1354 a 1370 r. Pogląd ten wspierają też wyniki przeprowadzonych prac wykopaliskowych, bowiem najstarsze średniowieczne zabytki ruchome odnieść należy ramowo do XIV–XV stulecia. Tym samym odrzucić należy formułowane w niektórych opracowaniach przypuszczenia o wczesnośredniowiecznej genezie warowni ojcowskiej (np. Sukertowa 1922, s. 12–17).

Za panowania Władysława Jagiełły¹ zamek ojcowski został zastawiony za 500 grzywien Janowi z Korzkwi (1385 r.) i już do końca średniowiecza, wraz ze stanowiącymi jego opozażenie osadami wiejskimi przechodził z rąk do rąk jako tzw. starostwo niegrodowe ojcowskie (Falniowska-Gradowska 1995; 1999). W wieku XVI obiekt znalazł się m.in. w rękach Andrzeja Tęczyńskiego (1525–1536), królowej Bony Sforzy (1536–1556) oraz Stanisława Płazy z Mstyczowa (1556–1587). W wieku XVII doczekał się gruntownej przebudowy dokonanej staraniem Korycińskich h. Topór, dzierżących zamek w latach

¹ Na temat historii zamku zob. Falniowska-Gradowska 1995; 1999.

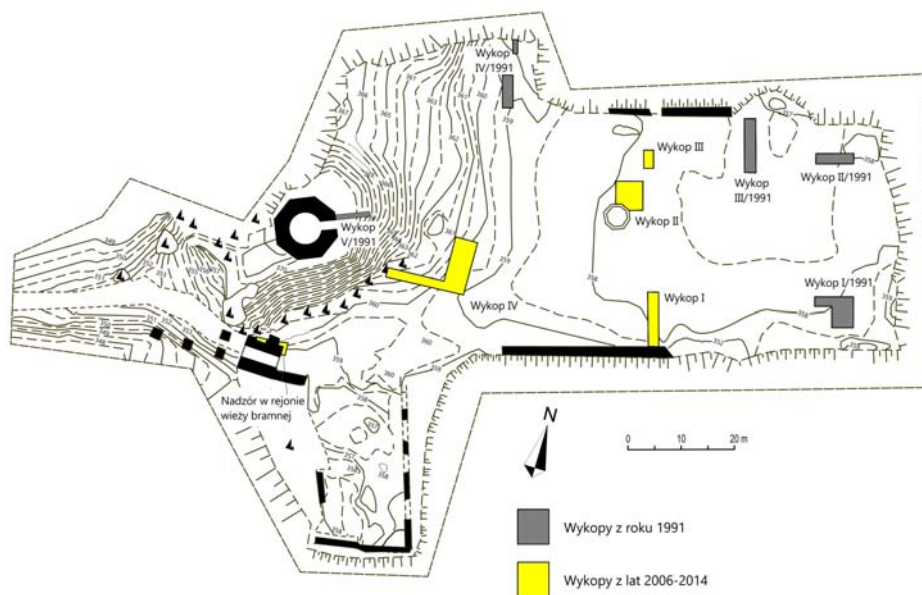
1619–1676. W okresie późniejszym dobra ojcowskie należały kolejno do Warszzyckich (1676–1706), Morskich (1706–1715), Łubieńskich (1715–1756) oraz Załuskich (1765–1777). Ostatnie lata funkcjonowania zamku upłynęły pod znakiem rządów Marianny z Dembińskich Załuskiej (1777–1795). W początkach XIX w. obiekt nie był już zamieszkiwany, zaś niedługo później rozpoczęła się systematyczna rozbiórka zamkowych murów.

Począwszy od jesieni 2006 r. malownicze ruiny zamku w Ojcowie są obiektem prac wykopaliskowych Instytutu Archeologii UJ, którymi kieruje autor niniejszego opracowania. Jak dotychczas prace te prowadzono siedmiokrotnie – w latach 2006–2007 oraz 2011–2016 (łącznie osiem miesięcy badań). Wykopaliska realizowane są w ramach ćwiczeń terenowych dla studentów archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego. Uczestniczą w nich również wolontariusze krajowi oraz zagraniczni. Rezultaty dwóch pierwszych sezonów badawczych zostały już częściowo opublikowane (Wojenka 2007; 2008a; 2008b; 2016). Należy jednak nadmienić, iż w dalszym ciągu trwają prace gabinetowe nad źródłami archeologicznymi, pozyskanymi podczas badań terenowych.

Prowadzone przez Instytut Archeologii UJ badania pod wieloma względami uważać można za kontynuację prac wykopaliskowych, jakie przeprowadzono na zamku ojcowskim pod kierunkiem Krystyny Kruczek w 1991 r. Wspomniane badania realizowano w oparciu o pięć wykopów (Kruczek 1992; 2001; zob. ryc. 2), których eksploracja doprowadziła do wstępnego rozpoznania stratygrafii we wschodniej i północnej partii zamku oraz w rejonie tzw. wieży ośmiobocznej, którą postrzegać należy jako jedną z niewielu zachowanych w terenie pamiątek gotyckiej fazy jego użytkowania (Frazik 1958, s. 3; 1966, s. 31). Rezultaty badań K. Kruczek podsumowane zostały osobną publikacją, w której zwięźle przedstawiono sytuację stratygraficzną w obrębie eksplorowanych wykopów oraz scharakteryzowano pozyskane źródła ruchome (Kruczek 2001). Należy zaznaczyć, że były to pierwsze badania archeologiczne, jakie przeprowadzono na ojcowskim wzgórzu zamkowym (por. Frazik 1966, s. 30). Trzeba również przyznać, iż jak dotąd wniosły one najwięcej danych do rekonstrukcji układu przestrzennego średniowiecznej warowni i nowożytnego założenia obronno-rezydencjonalnego.

Przedmiotem niniejszego opracowania jest przedstawienie wyników badań przeprowadzonych przez Instytut Archeologii UJ na terenie zamku ojcowskiego do roku 2014 włącznie. Prace te wiązały się z eksploracją czterech wykopów badawczych (I–IV; zob. ryc. 2) o łącznej powierzchni około 110 m², które rozmieszczono w następujących partiach zamku: przy murze obronnym w jego części południowej (wykop I, badany w latach 2006–2007), w rejonie studni zamkowej (wykop II, eksplorowany w 2006 i 2011 r. i wykop III, badany w roku 2011) oraz w zachodniej części obiektu; u podnóża ostańca, na którym znajduje się wieża ośmioboczna (wykop IV, badany w latach 2012–2014). Wypada również odnotować, iż jeszcze w roku 2006 przeprowadzono archeologiczny nadzór prac remontowych, związanych z konserwacją północnego masywu wieży bramnej (por. Wojenka 2007, s. 207–209). Wspomniany nadzór odznaczał się ograniczonym zasięgiem przestrzennym i stosunkowo niewielką ingerencją w układ nawarstwień, wiążącą się z naruszeniem wyłącznie pakietu nowożytnych warstw nasypowych.

Przed przystąpieniem do omówienia wyników badań kilka słów poświęcić należy metodyce prac badawczych. Prace te prowadzone są ręcznie przy użyciu drobnych narzędzi wykopaliskowych, zaś eksploracja prowadzona jest plastycznie przy utrzymywaniu warstw mechanicznych o miąższości 10 cm. Poziomo dokumentowane są rysunkowo i fotograficznie co 10–20 cm. Rysunkowo i fotograficznie dokumentowane są również wszystkie przekroje poprzeczne. Począwszy od 2012 r. zabytki zalegające poniżej nasypów namie-

Ryc. 2. Plan zamku z rozmieszczeniem wykopów archeologicznych z lat 1991 i 2006–2014. Oprac. M. Wojenka

Fig. 2. The castle plan and the location of trenches (1991; 2006–2014). Computer design by M. Wojenka

rzane są trójwymiarowo. Wszystkie nawarstwienia, wliczając luźne warstwy nasypowe, przesiewane są na sicie o średnicy oczek około 5 mm. Z warstw kulturowych pobierane są próby, płukane następnie na sitach o zróżnicowanej średnicy oczek. Warstwy stanowiące wypełnik obiektów nieruchomych przepłukiwane są w całości.

Podstawowym celem niniejszego artykułu pozostaje poinformowanie Czytelnika o zakresie prac wykopaliskowych przeprowadzonych w latach 2006–2014, o stratygrafii w rejonie eksplorowanych wykopów oraz o chronologii procesów depozycyjnych i poddepozycyjnych substancji zabytkowej zarejestrowanej w wykopach. Mając na uwadze fakt, iż wspomniane procesy datowane są na podstawie wciąż opracowywanych źródeł archeologicznych, nie można wykluczyć, iż niektóre z prezentowanych tutaj założeń w przyszłości doczekają się nieznaczącej korekty.

WYKOP I

Uwagi ogólne

Wykop I, o wymiarach 2,5 x 10 m, założony został w środkowej części południowej partii majdanu zamkowego i krótszym bokiem przylegał do relikwów muru obwodowego (ryc. 2). Zorientowany został wzdłuż osi północ-południe. Lokalizacja wykopu nr I wynikała z dwóch przyczyn: z zupełnego braku informacji o stratygrafii w tej części zamku oraz z rozbieżnych propozycji datowania muru w dotychczasowych opracowaniach naukowych. W świetle ustaleń J. Frazika (Frazik 1958, s. 3) widoczny w terenie relikw obwodu murowanego pochodzić może z 2. połowy XVII w. Do zbliżonych wniosków doszedł w tym samym czasie K. Nowacki, datując mur na wiek XVIII, względnie na schyłek XVII w. (Nowacki 1958, s. 10). Obaj wzmiankowani badacze zgodnie podkreślali obecność

gotyckich detali architektonicznych oraz cegieł o formatach średniowiecznych, które wtórnie wykorzystane zostały w licu muru obwodowego (Frazik 1958, s. 3; Nowacki 1958, s. 10–11). Pomimo wzmiankowanych powyżej uwag, pogląd o nowożytnej chronologii widocznych w terenie fragmentów muru obwodowego zakwestionowany został w opracowaniu W. Niewaldy i H. Rojkowskiej, którzy w jego południowym odcinku stwierdzili *wzorcowy przykład kształtowania lica muru w XIV wieku* (Niewalda, Rojkowska 2001, s. 431). Prawdopodobieństwo średniowiecznej chronologii umocnił również S. Kołodziejski w opracowaniu hasła do *Leksykonu zamków w Polsce* (2003, s. 341).

Eksplorację w wykopie I prowadzono do osiągnięcia naturalnej warstwy zglinionego lessu, odkładającego się na skale wapiennej. Skalny budulec wzgórza zamkowego osiągnięto jedynie w południowej partii badanego obszaru.

Opis nawarstwień

Eksploracja prowadzona w obrębie wykopu I dowiodła złożonej sytuacji stratygraficznej w rejonie muru południowego (ryc. 3, 4). Podczas prac terenowych oraz w trakcie analizy przekrojów poprzecznych w wykopie I wyróżniono łącznie 29 jednostek stratygraficznych, które świadczą o zróżnicowanym charakterze aktywności człowieka w badanej części wzgórza zamkowego. Miąższość pakietu nawarstwień antropogenicznych nie była jednolita, różniąc się w zależności od partii wykopu. W jego północnej części strop naturalnego, zglinionego lessu osiągnięty został na głębokości około 120 cm poniżej współczesnego poziomu majdanu, podczas gdy w części południowej zalegał on na głębokości około 350–360 cm.

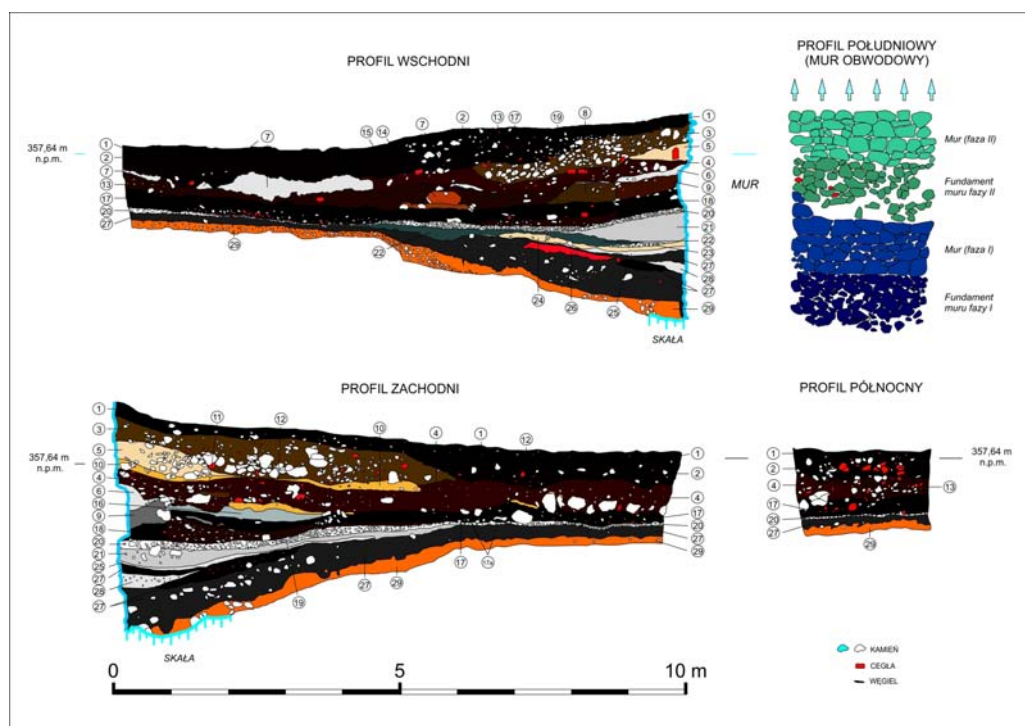
W trakcie eksploracji prowadzonej w obrębie wykopu I wydzielono następujące nawarstwienia:

Warstwa 1 – warstwa wierzchniej próchnicy, o miąższości około 10–20 cm.

Warstwa 2 – szaro-brunatna, sypka warstwa o charakterze nasypowym, występująca w północnej oraz środkowej części wykopu poniżej poziomu próchnicy, zawierająca na ogół drobny gruz kamienny i ceglany. Miąższość nawarstwienia waha się w granicach 40–70 cm. Warstwa ta zawierała dużą ilość materiału zabytkowego, a zwłaszcza ułamków ceramiki naczyniowej, którą wydatować należy na okres nowożytny (głównie XVII–XVIII wiek). W jej partii spągowej, w środkowej i północnej części wykopu, zaobserwowano bardzo liczne kafle płytowe, których chronologię odnieść należy do okresu renesansu. Na wyróżnienie zasługują tutaj kafle wczesnorenesansowe, które osadzić należy w 1. połowie XVI w. (Wojenka 2008, s. 52, ryc. 18.2, 55, ryc. 19), jak również okazy nieco młodsze, reprezentowane przez zabytki zdobione symetryczną dekoracją reliefową, która skupiona jest wokół centralnej, białej rozety o wypukłym, ziarnistym środku (Wojenka 2008, s. 52, ryc. 18.8–9; por. również: Moskal 2012, s. 193–194).

Warstwa 3 – szaro-brunatna, sypka warstwa o charakterze nasypowym, zawierająca bardzo dużą ilość gruzu kamiennego oraz liczne drobiny zaprawy murarskiej. Pod względem składu zbliżona jest do zalegającej powyżej warstwy 2, od której odróżnia się nieco jaśniejszą barwą oraz zdecydowanie większą ilością gruzu. W inwentarzu warstwy 3 dominowały ułamki nowożytnej ceramiki naczyniowej.

Warstwa 4 – brunatno-szara, zbita warstwa, zawierająca zaprawę murarską oraz gruz wapienny i ceglany o na ogół niewielkiej granulacji. W nawarstwieniu tym stwierdzono dużą ilość zabytków nowożytnych, na które składają się przede wszystkim ułamki ceramiki naczyniowej. Również i tutaj wystąpiły kafle płytowe (choć w zdecydowanie mniejszej ilości niż w warstwie 2), których najciekawszym przykładem jest egzemplarz

Ryc. 3. Wykop I. Przekroje poprzeczne. Oprac. M. Wojenka

Fig. 3. Trench 1. Cross-sections. Computer design by M. Wojenka

pokryty jasnopomarańczowym szkliwem, przedstawiający herb Starykoń. Okaz ten pod względem wykonania oraz stylistyki odnieść należy do 1. ćwierci wieku XVI (Wojenka 2008, s. 51, ryc. 17).

Warstwa 5 – sypka warstwa składająca się z szarej, względnie szaro-brunatnej ziemi, zawierająca dużą ilość zaprawy murarskiej oraz gruz wapienny, przeważnie o niewielkiej granulacji (około 10–20 cm).

Warstwa 6 – sypka warstwa o charakterze budowlanym, składająca się z drobin zaprawy murarskiej oraz okrzesków wapiennych, odkładająca się na poziomie odsadzki fundamentowej muru fazy II (por. Wojenka 2008, s. 32–34, ryc. 12). Warstwa ta odznaczała się niewielką miąższością, rzędu 8–15 cm. Zawierała kilka ułamków nowożytnej ceramiki naczyniowej.

Warstwa 7 – wylewka wapienna, odkładająca się mniej więcej na poziomie odsadzki fundamentowej oraz „budowlanej” warstwy 6, od której różniła się brakiem okrzesków wapiennych. Pod względem składu warstwa ta uchodzić może za jałową, jeśli nie liczyć pojedynczych szczap i innych, drobnych fragmentów drewna, które przechowały się w obrębie lanego wapna. W południowej partii wykopu opisywana wylewka najczęściej przybierała postać niewielkich „placków” wapna, zwykle o kilkucentymetrowej miąższości. W północnej części wykopu I zaobserwowano jej wyraźną koncentrację oraz zdecydowanie większą miąższość, dochodzącą do 20–50 cm.

Ryc. 4. Wykop I, głęb. 240 cm. Relikty najstarszej średniowiecznej zabudowy drewnianej. Fot. M. Wojenka

Fig. 4. Trench 1; depth: 240 cm depth. The remains of the oldest wooden inner buildings from medieval period. Photo by M. Wojenka

Warstwa 8 – warstwa nasypowa o brunatnej barwie, która zawierała drobne kamienie wapienne oraz niewielkie fragmenty cegieł.

Warstwa 9 – warstwa nasypowa o barwie brunatno-szarej, stanowiąca górną część zasypiska wkopu pod fundament muru fazy II. Zawierała kamienie wapienne o niewielkiej granulacji, ułamki cegieł oraz bardzo liczne drobiny zaprawy murarskiej, widoczne zwłaszcza w zachodniej partii wykopu. Granice opisywanej tu warstwy określić należy jako słabo czytelne.

Warstwa 10 – żółta glina, odkładająca się na stropie warstwy 4. Choć widoczna jest tylko na profilu zachodnim wykopu I, gdzie przybrała postać niezbyt miększej „przekładki” (por. ryc. 3), w trakcie eksploracji stwierdzano ją również w obrębie większej części południowej partii odcinka badawczego. Jej miąższość maksymalnie dochodziła do 30–40 cm. Zawierała dużą ilość nowożytnego materiału ruchomego. Z warstwą nr 10 związane są ponadto liczne kęsy gliny oraz drobiny cegieł, które wystąpiły tuż przy murze obronnym (wymiary koncentracji około 80 x 60 cm). Struktura ta najprawdopodobniej stanowi pozostałość urządzenia grzewczego.

Warstwa 11 – jasnobrunatne, izolowane przebarwienia w obrębie warstwy 4.

Warstwa 12 – przekładka żółtej gliny o miąższości około 10 cm, odkładająca się na stropie warstw 16 oraz 17. Widoczna wyłącznie w zachodniej partii wykopu. Zawierała niewielką ilość ułamków nowożytnej ceramiki naczyniowej.

Warstwa 13 – zbita, „sprasowana” warstwa o charakterze nasypowym, o barwie brunatnej, pod względem składu bardzo zbliżona do warstwy 4, występująca poniżej wylewki wapiennej (w. 7) we wschodniej części wykopu.

Warstwa 14 – jasnobrunatne, izolowane przebarwienia w obrębie warstwy 13.

Warstwa 15 – ciemnożółto-jasnobrunatna przekładka o miąższości sięgającej 10 cm, występująca na stropie warstwy 17 we wschodniej części badanego odcinka. Zawierała niewielką ilość kamieni wapiennych o granulacji około 10–15 cm.

Warstwa 16 – szara warstwa o charakterze budowlanym, odkładająca się na stropie warstwy 17, składająca się z licznych okrzesków, niewielkich kamieni wapiennych oraz drobin zaprawy murarskiej. Miąższość nawarstwienia wynosi około 10–30 cm.

Warstwa 17 – nawarstwienie o ciemnoszarej barwie, o miąższości około 10–30 cm, które zawierało liczne węgle drzewne, kamienie o zróżnicowanej granulacji oraz na ogół niewielkie ułamki cegieł. Przebieg warstwy określić należy jako poziomy, choć zaobserwowano jej nieznaczny spadek w kierunku południowym. Opisywana tu warstwa zawierała liczne ułamki późnośredniowiecznej ceramiki naczyniowej (ryc. 5), kości zwierzęce oraz stosunkowo obfity inwentarz metalowy, na który składały się wyroby żelazne, m.in. rękojeść korda (ryc. 6.1), zawieszka pasa mieczowego (ryc. 6.3), dwa groty bełtów (ryc. 6.11–12), podkowa (ryc. 6.6), sprzączka (ryc. 6.2) oraz elementy oporządzenia jeździeckiego – bodziec ostrogi w postaci ośmioramiennej gwiazdki (ryc. 6.7) i sprzączka do mocowania ostrogi (ryc. 6.5).

Warstwa 17a – warstewki spalenizny, widoczne na stropie i w spągu warstwy nr 17.

Warstwa 18 – zbita warstwa barwy brunatno-szaro-żółtej, stanowiąca dolną część zasypiska wkopu fundamentowego pod mur fazy II. Granice tej warstwy były rozmyte i słabo czytelne.

Warstwa 19 – warstwa ciemnobrunatnej ziemi z drobnymi kamieniami wapiennymi, występująca poniżej warstwy 17.

Warstwa 20 – bruk o miąższości około 10–15 cm, występujący poniżej warstw 17 i 19, składający się z okrzesków kamieni wapiennych (o granulacji rzędu 1–3 cm), obficie przelanych zaprawą murarską. W północnej i środkowej części wykopu bruk ten odznaczał się poziomym przebiegiem, nieznacznie opadał zaś w południowo-zachodniej partii badanego obszaru.

Warstwa 21 – warstwa budowlana, składająca się z bardzo licznych okrzesków wapiennych oraz drobin zaprawy murarskiej, stwierdzona pod brukiem z drobnych kamieni wapiennych (w. 20).

Warstwa 22 – lekko zgliniona warstwa barwy szarej, zawierająca węgle drzewne oraz pojedyncze, drobne grudki polepy. Widoczna była wyłącznie we wschodniej części wykopu.

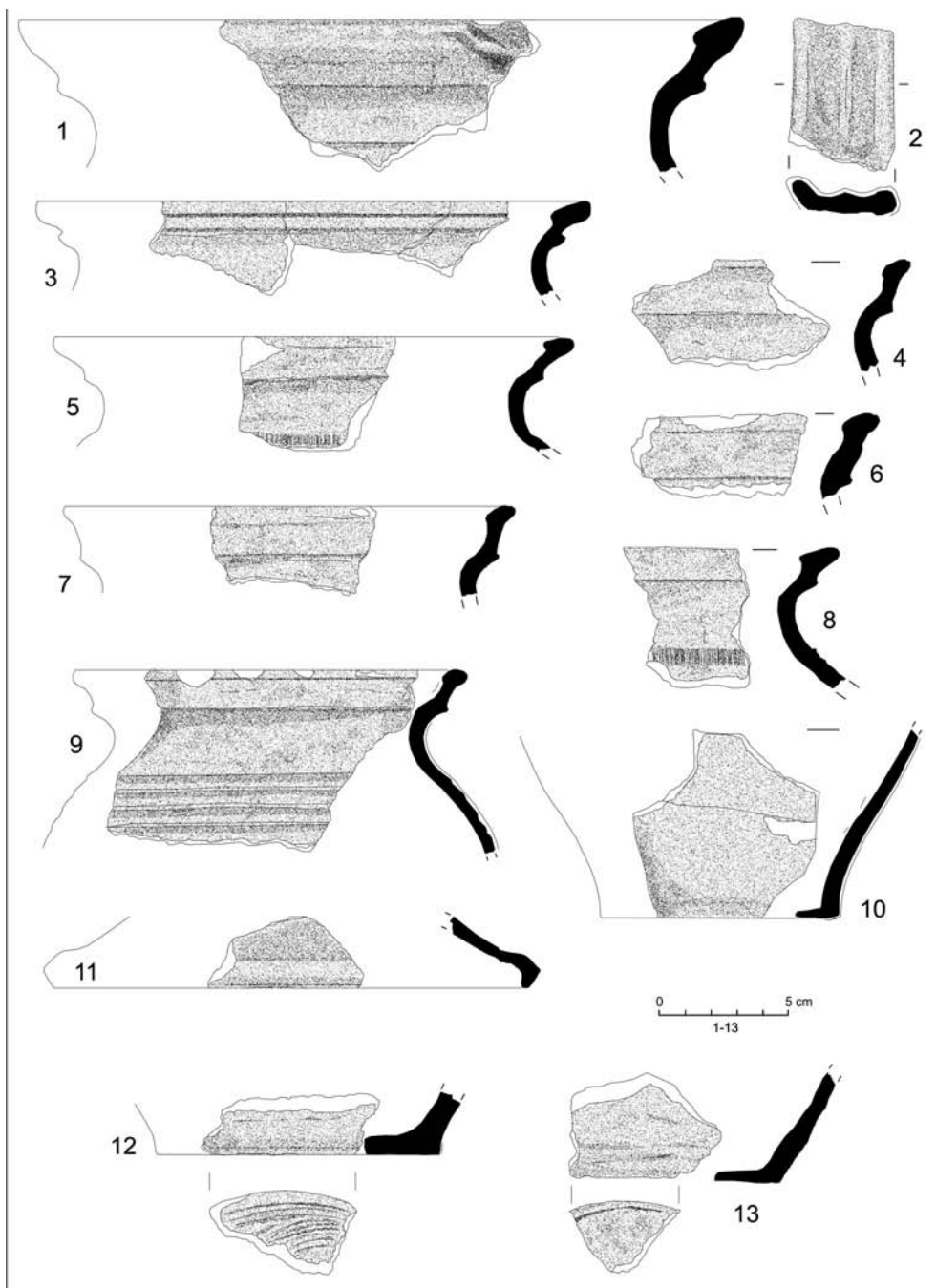
Warstwa 23 – warstewka okrzesków wapiennych i drobin zaprawy murarskiej.

Warstwa 24 – nieco zgliniona warstwa barwy płowo-szarej, zawierająca domieszkę drobnych kamieni wapiennych.

Warstwa 25 – warstwa o cechach budowlanych, składająca się z niewielkich okrzesków wapienia oraz z zaprawy murarskiej, stwierdzona w południowej partii wykopu, przy murze obwodowym. Odznaczała się miąższością około 7–10 cm.

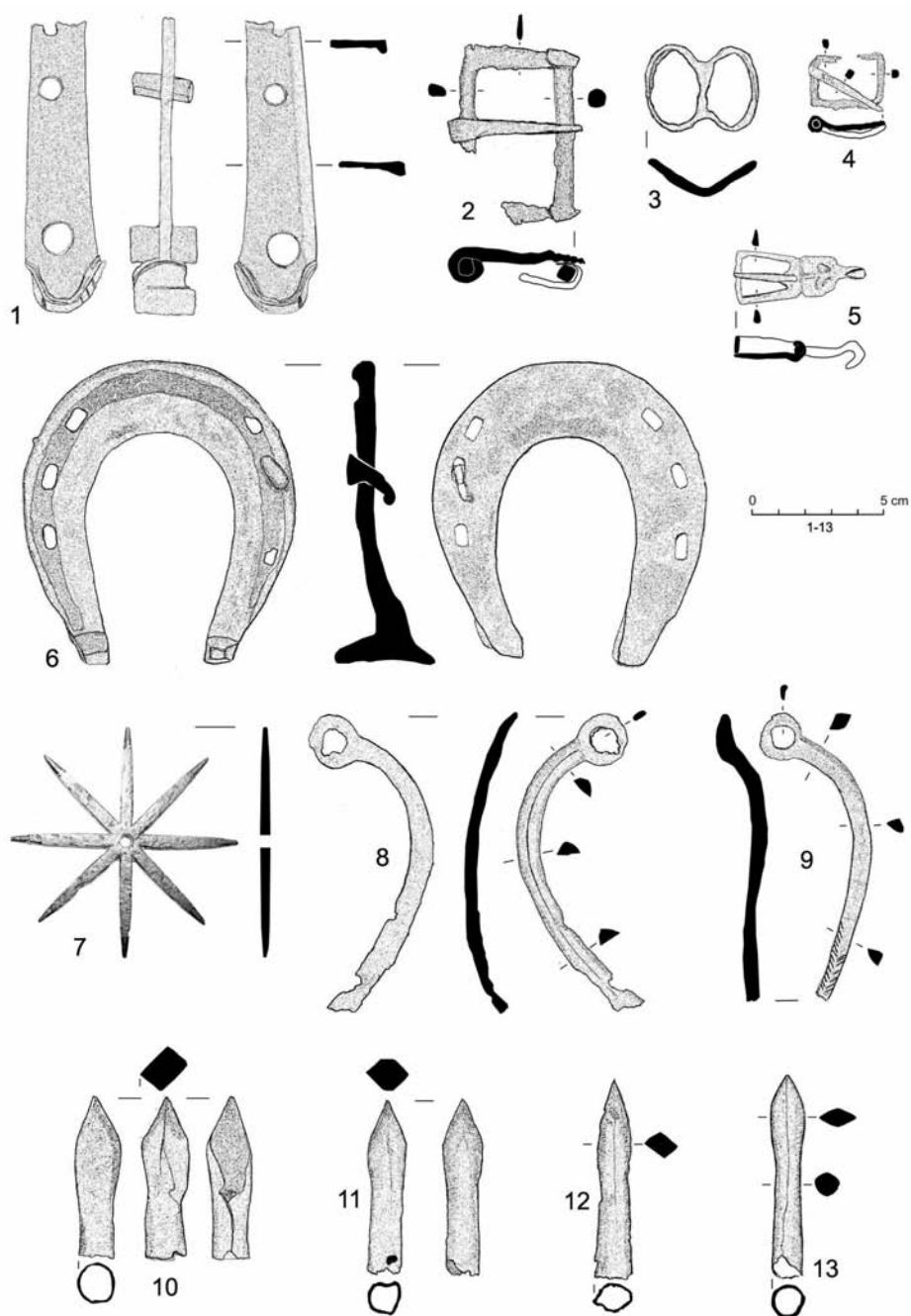
Warstwa 26 – koncentracja polepy o wymiarach około 160 x 100 cm i przeciętnej miąższości około 10–20 cm, ujawniona we wschodniej części południowej partii badanego odcinka. Warstwa widoczna jest na profilu wschodnim wykopu I (ryc. 3, 4).

Warstwa 27 – tłusta, lekko zgliniona, zbita warstwa o ciemnoszaro-czarnym zabarwieniu, występująca w obrębie całego wykopu i wyraźnie opadająca w kierunku południowym. Jej miąższość nie była jednolita. W południowej partii wykopu sięgała ona 60–70 cm, w północnej zaś wynosiła zaledwie 10–20 cm. W części południowej, a zatem w rejonie występowania warstwy 26, jej strop był odbarwiony na kolor bru-

Ryc. 5. Wykop I. Wybór zabytków ceramicznych z warstwy 17. Rys. M. Wojenka

Fig. 5. Trench 1. A selection of pottery from the layer 17. Drawn by M. Wojenka

Ryc. 6. Wykop I. Wybór zabytków metalowych. 1-13 – żelazo. W. 17: 1-3, 5-7, 11-12; w. 22: 10; w. 27 (strop): 4, 8-9, 13. Rys. M. Wojenka

Fig. 6. Trench I. Metal finds. 1-13 – iron. Layer 17: 1-3, 5-7, 11-12; layer 22: 10; layer 27 (upper part): 4, 8-9, 13. Drawn by M. Wojenka

natno-pomarańczowy i zawierał wyraźną domieszkę grudek polepy. W południowej części wykopu warstwa 27 zawierała stosunkowo liczne kamienie wapienne o średniej i dużej granulacji (5–30 cm). Spąg warstwy uznać należy za nieregularny w przebiegu i zaburzony czynnikami zoogenicznymi. W stropowej partii warstwy zarejestrowano ułamki naczyń późnośredniowiecznych oraz przedmioty wykonane z żelaza: dwa ramiona ostróg (ryc. 6.8–6.9), sprzączkę (ryc. 6.4) oraz grot beltu (ryc. 6.13). Poniżej zalegały zabytki prehistoryczne, które wiązać należy z kulturą łużycką wczesnej epoki żelaza.

Warstwa 28 – warstwa o cechach budowlanych, złożona z zaprawy murarskiej i drobnych kamieni wapiennych, odkładająca się na poziomie odsadzki fundamentowej muru fazy I. Zawierała kilka niezbyt charakterystycznych ułamków naczyń późnośredniowiecznych.

Warstwa 29 – jałowy, naturalny less, miejscami zawierający ogładzony gruz wapienny.

Interpretacja oraz chronologia nawarstwień

Przedstawiony powyżej opis nawarstwień wskazuje, iż w wykopie I przechowały się wyraźne ślady użytkowania terenu wzgórza zamkowego w fazie nowożytniej, późnośredniowiecznej oraz prehistorycznej. Górną część warstw stanowiły tu przeważnie nasypy o nowożytniej chronologii, które sięgają spągu warstw 4, 8, 9, 12, 13 oraz 15. W obrębie pakietu warstw nowożytnych możliwe jest wyróżnienie kilku faz związanych z funkcjonowaniem zamku. Ważnym punktem odniesienia dla nawarstwień widocznych w górnej części profilu jest odsadzka fundamentowa muru fazy II oraz powstała w trakcie jego budowy warstwa 6, składająca się z zaprawy murarskiej i okrzesków wapienia. Z analizy układu nawarstwień wynika, iż w okresie budowy muru bądź nieco później uformowała się też wapienna wylewka (w. 7), wyraźnie widoczna w północnej części wykopu. Materiał zabytkowy pozyskany w trakcie eksploracji warstwy 6 przekonuje, iż budowa muru fazy II przypadła na czasy nowożytne, i choć pozyskane w warstwie datowniki trudno uznać za w pełni diagnostyczne (zob. Wojenka 2008, s. 386, ryc. 16: 4, 7, 9, 11), wydaje się, że można podtrzymać pogląd o ich XVII-wiecznej chronologii (Wojenka 2008, s. 374). W świetle powyższych obserwacji należy zatem przypuszczać, że budowa muru fazy II wiązała się z gruntowną przebudową zamku przeprowadzoną w latach 1619–1660 staraniem rodziny Korycińskich h. Topór (Falniowska-Gradowska 1999, s. 39; *Opis* 1660, s. 224–225). W związku z powyższą hipotezą, akumulacja warstw nasypowych zalegających poniżej poziomu odsadzki, warstwy budowlanej oraz wylewki wapiennej, tj. warstw 8 i 13, przypaść powinna na czas nie późniejszy, niż początek 2. połowy XVII w. Niestety, stwierdzony w obrębie wspomnianych nawarstwień materiał ruchomy nie zawiera zabytków mogących służyć jako precyzyjne wyznaczniki chronologiczne.

Powyżej poziomu związanego z budową muru fazy II na szczególną uwagę zasługuje warstwa żółtej gliny (w. 10), stwierdzona na głębokości około 60 cm w zachodniej partii południowej części wykopu. Utwór ten zalegał nieco powyżej warstwy „budowlanej” 6, lecz na podobnym poziomie, co strop wylewki wapiennej (w. 7) (ryc. 3). W moim przekonaniu warstwa ta może stanowić poziom użytkowy bliżej nie określonego budynku² (zapewne drewnianego), za czym pośrednio przemawiają stwierdzone tuż przy murze obronnym grudy gliny i okruchy cegieł, które skłonny byłbym interpretować jako pozostałość urządzenia grzewczego. Ze wspomnianym tu, domniemanym poziomem użytkowym budynku

² Warto nadmienić, iż poniżej warstwy 4 w zachodniej części wykopu I stwierdzono kolejny poziom żółtej gliny (w. 12), uchwycony jednak na znacznie mniejszej powierzchni. Być może i to nawarstwienie stanowi pozostałość po poziomie użytkowym bliżej nie określonego, tym razem nieco starszego budynku.

koreluje się stwierdzona w północnej partii wykopu koncentracja kafli płytowych (głównie w spągu w. 2). Nie można wykluczyć, iż wspomniane tu kafle, pochodzące z rozbiórki pieców renesansowych, posłużyły za utwardzenie nawierzchni w bezpośrednim sąsiedztwie budynku. W miejscu tym należy wspomnieć, iż w skład koncentracji kafli wchodziły głównie wielobarwne okazy z dekoracją reliefową i centralnym motywem białej rozety, które K. Moskał skłonna jest datować na przełom XVI i XVII wieku (Moskał 2012, s. 193–194). Biorąc pod uwagę stosunkowo długi czas użytkowania pieców kaflowych, ich rozbiórka przypaść mogła właśnie na czas prac remontowych prowadzonych za czasów Korycińskich. Pośrednio wskazuje na to znalezisko szeląga kurlandzkiego, wybitego w roku 1600, na który natrafiono w bliskim sąsiedztwie skupiska kafli.

Powyżej opisanych tu struktur zalegają nawarstwienia nasypowe, w tym również warstwy z wyraźnym komponentem gruzowym (np. w. 3 i 5). Związać je należy z procesem destrukcji zamku, który rozpoczął się już na początku XIX stulecia (Falniowska-Gradowska 1999, s. 73).

Wykop I dostarczył też szeregu cennych informacji odnośnie do późnośredniowiecznej fazy funkcjonowania zamku, której omówienie rozpocząć chciałbym od jej najwcześniejszych etapów. Najstarsze stratygraficznie materiały średniowieczne przechowały się w zapisie kopalnym stropu warstwy 27. Reprezentowane są przez ułamki ceramiki naczyniowej oraz pojedyncze zabytki metalowe (ryc. 6.8–9, 6.13). Z fazą późnośredniowieczną łączyć należy również skupisko polepy bez odcisków konstrukcyjnych (w. 26), w sąsiedztwie której natrafiono na ułamki naczyń glinianych i żelazną sprzączkę (ryc. 6.4), zalegającą w obrębie bardzo wyraźnych śladów spalenizny (ryc. 4). W moim przekonaniu relikty te stanowią pozostałość po najstarszej zabudowie drewnianej w średniowiecznej fazie użytkowania wzgórza zamkowego.

Za bardzo interesujące uznać należy relacje stratygraficzne, zachodzące pomiędzy wspomnianymi powyżej relikdami a warstwą „budowlaną” (w. 28), odkładającą się na poziomie odsadzki fundamentowej najstarszego muru obwodowego (faza I). Wspomniana warstwa wyraźnie nakrywa pozostałości zabudowy (ryc. 3). Nawet jeśli przyjmujemy, iż koncentracja polepy i spalenizna są częściowo redeponowane, przyznać będziemy musieli, iż są one stratygraficznie starsze od warstwy „budowlanej”, a zatem starsze od samego muru. Obserwacje te skłaniają do wyciągnięcia bardzo ostrożnego wniosku, że już w średniowieczu, lecz jeszcze przed wzniesieniem fortyfikacji, na wzgórzu zamkowym mogła znajdować się zabudowa drewniana. Hipoteza ta, na chwilę obecną jedynie robocza, niewątpliwie musi zostać zweryfikowana w toku dalszych prac archeologicznych.

Przechodząc do najstarszego muru obwodowego odnotować należy, iż jego fundament posadowiony został bezpośrednio na skale wapiennej, na głębokości około 360 cm od obecnego poziomu dziedzińca (zob. Wojenka 2008, s. 372–374). Na wysokości jego odsadzki fundamentowej zarejestrowano wzmiankowaną już wcześniej warstwę „budowlaną” (w. 28), w której stwierdzono kilka mało charakterystycznych ułamków naczyń późnośredniowiecznych. Sekwencja nawarstwień zalegających powyżej wspomnianego poziomu budowlanego, w której dominują kolejne warstwy składające się z zaprawy murarskiej z okrzescami wapienia, wskazuje, że proces wznoszenia muru był albo długotrwały, albo też jeszcze w okresie średniowiecza poddawano go renowacji bądź gruntownej przebudowie (ryc. 3). W świetle słabej diagnostyczności pozyskanego w tych nawarstwieńach materiału zabytkowego, pytanie o chronologię wspomnianych przemian na chwilę obecną pozostać musi bez odpowiedzi. Nie ulega jednak wątpliwości, iż zasadniczy etap prac murarskich związanych z budową muru fazy I musiał być zakończony w momencie

założenia bruku z drobnych kamieni wapiennych, przelanych zaprawą murarską (w. 20). Bruk ten najprawdopodobniej wyznacza pierwszy pewny poziom użytkowy dziedzińca zamku średniowiecznego. Za wskaźnik jego chronologii do pewnego stopnia uważać można treść zabytkową zalegającej powyżej warstwy kulturowej nr 17. W inwentarzu ceramicznym tej warstwy (ryc. 5) występują już naczynia wykonane na kole garncarskim techniką toczenia (ryc. 5.12), która w materiałach krakowskich pojawia się dopiero w wieku XV (Wałowy 1979, s. 45). Z uwagi na wspomniany kontekst archeologiczny w podobnym czasie należałoby też umieścić odkryty w warstwie 17 gwiaździsty bodziec ostrogi o średnicy 8,5 cm (ryc. 5.7), choć wypada zwrócić uwagę na fakt, iż ostrogi XV-wieczne na ogół odznaczają się znacznie mniejszymi rozmiarami gwiazdek (Kołodziejski 1985, s. 170, 175, Fig. 7.2). Na terenie Europy Zachodniej ostrogi zaopatrzone w duże gwiazdki spotykane są głównie u schyłku XIV i w początkach XV stulecia (Clark [red.] 1995, s. 147). Jest zatem bardzo prawdopodobne, że proces akumulacji warstwy 17 przypadł na wiek XV, a ściślej – zapewne na pierwszą jego połowę. Liczne ślady spalenizny w omawianej warstwie mogą wskazywać na drewnianą zabudowę, która zniszczona została przez pożar.

Na zakończenie uwag odnośnie do sytuacji stratygraficznej stwierdzonej w wykopie I kilka słów komentarza poświęcić należy warstwie 27, w której znajduje się zapis najwcześniejszych dziejów osadnictwa na wzgórzu zamkowym. Jak pamiętamy, w stropie tej warstwy przechowały się pojedyncze przedmioty średniowieczne. Na pozostałą treść kulturową warstwy 27 składają się natomiast zabytki prehistoryczne, reprezentujące przede wszystkim inwentarz kultury łużyckiej wczesnej epoki żelaza. W obrębie warstwy 27 nie stwierdzono śladów po obiektach nieruchomych.

WYKOP II

Uwagi ogólne

Wykop II, o wymiarach 5 x 5 x 6,5 x 2,5 m założony został w centralnej części majdanu zamkowego i od strony południowo-zachodniej przylegał do współczesnej cembrowiny studni.

Zgodnie ze wstępnymi założeniami, eksplorację w wykopie II zamierzano prowadzić do osiągnięcia naturalnej warstwy lessowej. Cel ten nie został osiągnięty w całości. W bezpośrednim sąsiedztwie studni zarejestrowano dwufazowy wkop o późnej chronologii, którego dna nie udało się osiągnąć z uwagi na problemy natury technicznej. W pozostałej części wykopu lessowy calec osiągnięto na głębokości około 280 cm od współczesnego poziomu dziedzińca.

Opis nawarstwień

Podczas prac wykopaliskowych prowadzonych w wykopie II stwierdzono 13 jednostek stratygraficznych, reprezentowanych przez warstwy o przebiegu horyzontalnym, wkopy oraz 15 obiektów nieruchomych (ryc. 7, 10). Na układ nawarstwień wykopu II składały się:

Warstwa 1 – warstwa wierzchniej próchnicy, o miąższości około 10–20 cm.

Warstwa 2 – zasypisko młodszej fazy wkopu przy cembrowinie studni.

Warstwa 3 – zasypisko starszej fazy wkopu przy cembrowinie studni.

Warstwa 4 – zasypisko wkopu w północno-zachodniej partii odcinka, w którym widoczny jest m.in. duży udział wapna.

Warstwa 5 – przekładka żółtej glinki o miąższości kilku centymetrów, stwierdzona na głębokości około 60 cm w północno-zachodniej partii wykopu (dobrze widoczna na profilu zachodnim) oraz soczewki glinki zarejestrowane na profilu wschodnim. W warstwie tej nie stwierdzono materiału zabytkowego.

Warstwa 6 – ciemnoszary, nieco zgliniony nasyp o miąższości około 60–100 cm, zawierający gruz wapienny o zróżnicowanej wielkości oraz pojedyncze okruchy cegieł. Na inwentarz warstwy 6 składają się liczne zabytki ceramiczne, szklane oraz metalowe. Ich chronologię odnieść należy głównie do późnych faz okresu nowożytnego.

Warstwa 7 – bruk składający się z kamieni wapiennych o niewielkiej granulacji (około 5–7 cm), założony na cienkiej warstwie żółtej, zglinionej ziemi, stwierdzony we wschodniej partii wykopu na głębokości około 100–110 cm. Na stropie bruku zalegały zabytki nowożytne. W północno-wschodniej partii wykopu dochodził on do kamiennych podwalin bliżej nie określonej konstrukcji, zapewne budynku, którego poziom użytkowy stanowiły okruchy cegieł (ryc. 8).

Warstwa 8 – ciemnoszary, zgliniony nasyp o miąższości około 30–40 cm, występujący poniżej warstwy bruku (w. 7), zawierający zabytki nowożytne. W zachodniej i północno-zachodniej części wykopu granica pomiędzy warstwą 6 a 8 nie była czytelna.

Warstwa 9 – przekładka ostrokrawędzistego gruzu wapiennego o przeciętnej granulacji około 5–7 cm, występująca poniżej warstwy 8. Warstwa ta składa się wyłącznie z kamieni wapiennych, posiada miąższość 50–95 cm i jest zupełnie jałowa pod względem archeologicznym. Na stropie owej przekładki, w północno-zachodniej partii wykopu, zarejestrowano kilka zabytków późnośredniowiecznych (zob. niżej).

Warstwa 10 – warstwa ciemnożółtego, silnie zglinionego lessu z bardzo drobnymi kamieniami wapiennymi, zarejestrowana w południowo-wschodniej partii wykopu. W warstwie tej nie wystąpiły zabytki archeologiczne.

Warstwa 11 – zaprawa murarska z drobnymi okrzeskami kamienia, o miąższości około 20–40 cm, występująca poniżej warstwy 10.

Warstwa 12 – tłusta, zgliniona warstwa koloru ciemnoszaro-czarnego, o miąższości około 50–60 cm, stwierdzona poniżej warstwy 11. Podobnie jak pozostałe nawarstwienia, utwór ten zniszczony był wkopami w partii południowej. W stropowej partii warstwy wystąpiły ułamki naczyń późnośredniowiecznych. W głębszych jej partiach rejestrowano wyłącznie zabytki prehistoryczne, związane ze środowiskiem kultury lużyckiej wczesnej epoki żelaza. Z warstwą 12 związanych jest również 15 obiektów nieruchomych w postaci niedużych rozmiarów jam (zob. poniżej).

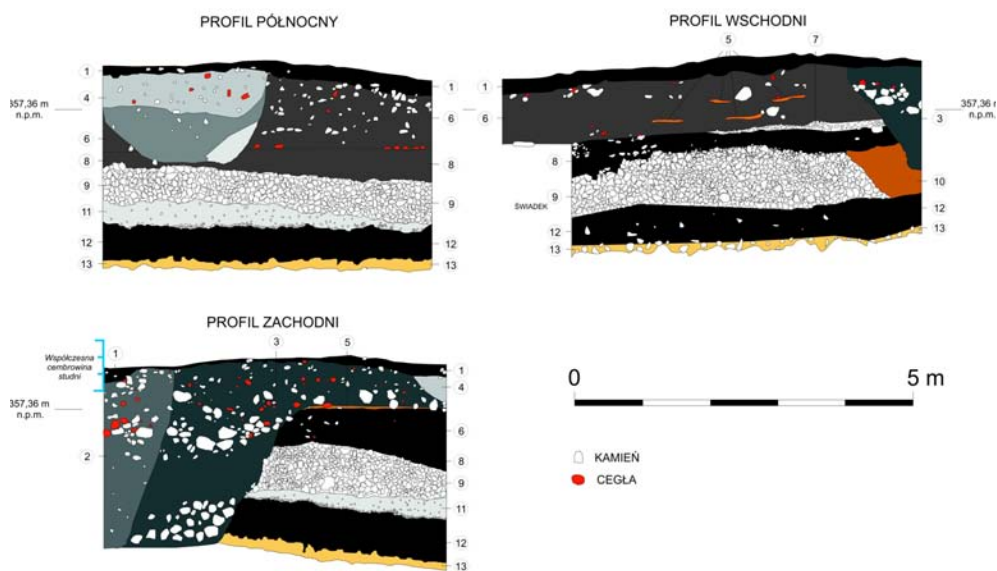
Warstwa 13 – jałowy, naturalny less, miejscami zawierający ogładzone kamienie wapienne.

Interpretacja oraz chronologia nawarstwień

Zarejestrowana w wykopie II sytuacja stratygraficzna wskazuje, iż teren najbliższego zaplecza studni stosunkowo niedawno uległ znaczącym przekształceniom, związanym m.in. z wykonaniem dwufazowego wkopu (w. 2–3), który częściowo zniszczył sekwencję nawarstwień. Pomimo, iż w trakcie badań nie udało się osiągnąć ich den, możliwe jest dość

→
Ryc. 8. Wykop II, głęb. 110 cm. Relikty bruku z kamieni wapiennych i podwaliny domniemanego budynku drewnianego. Fot. M. Wojenka

Fig. 8. Trench 2; 110 cm depth. The remains of paved courtyard and the foundations of wooden building (?). Photo by M. Wojenka

Ryc. 7. Wykop II. Przekroje poprzeczne. Oprac. M. Wojenka

Fig. 7. Trench 2. Cross-sections. Computer design by M. Wojenka

dokładne określenie czasu powstania wkopów. W obrębie zasypiska wkopu młodszego (w. 2) natrafiono bowiem na rosyjską monetę trzykoplejkową z datą 1895, zaś wkop starszy (w. 3) wydatowano na podstawie znaleziska monety austriackiej z 1791 r. (1 kreutzer). Monety te wyznaczają *terminus post quem* dla obu faz wkopów i dają dowód ich późnej metryki. Zbliżoną chronologię założyć wypada w odniesieniu do kolejnego wkopu, zarejestrowanego w północnej partii badanego odcinka (w. 4). Obecność soczewy wapna w dolnej partii zasypiska wkopu pozwala ostrożnie wiązać go z pracami renowacyjnymi, które prowadzono na zamku w wieku XIX lub dopiero w XX stuleciu (zob. Falniowska-Gradowska 1999, s. 75–82). Nie można wykluczyć, że ze wspomnianymi remontami wiąże się młodsza, a być może również i starsza faza wkopu przy studni. Pośrednio przemawiają za tym ślady przemurowań stwierdzone w wewnętrznym licu jej cembrowiny, które wykonano m.in. przy użyciu cegieł o formatach odpowiadających budulcowi górnych partii wieży bramnej (Bicz-Suknarowska, Wojenka 2007), dostawionych dopiero w 2. połowie XIX w.

Pozostałe nawarstwienia zalegają już w układzie horyzontalnym. W górnej sekwencji przekrojów na szczególną uwagę zasługuje odkryty we wschodniej partii wykopu, silnie zniszczony bruk wapienny (w. 7). Wydaje się, że podobnie jak warstwa budowlana zarejestrowana na poziomie odsadki młodszej fazy muru w wykopie I, bruk ten stanowi dla wykopu II istotną cezurę chronologiczną. Na stropie bruku zarejestrowano niewielką ilość ułamków nowożytnych naczyń glinianych oraz zniszczony, miedziany szeląg Jana Kazimierza z 2. połowy XVII w. W części północno-wschodniej wykopu bruk ten urywał się na linii podwaliny bliżej nie określonej konstrukcji, którą skłonny jestem interpretować jako pozostałość budynku. Wspomniana podwalina została zarejestrowana w odległości 60 cm od północnej ściany wykopu i składała się z 5 głazów wapiennych, zalegających w układzie liniowym wzdłuż osi wschód-zachód na długości około 200 cm. Struktura ta dochodzi do profilu wschodniego wykopu II, w związku z czym zasadne jest domniemanie jej kontynuacji. Pośrodku odsłoniętych reliktyw podwaliny zauważalna była wyraźna przerwa (ryc. 8). Należy też odnotować, że na północ od linii podwaliny stwierdzono nieco inny niż bruk wapienny rodzaj utwardzenia nawierzchni, które wykonano tu z niewielkich okruchów cegieł. Zakładając, że podwaliny stanowią pozostałość po bliżej nie określonym budynku, należy przyjąć, że struktura ceglana stanowiła jego poziom użytkowy. W świetle znaleziska monety Jana Kazimierza wypada stwierdzić, że bruk oraz konstrukcja na kamiennej podwalinie funkcjonowały w 2. połowie XVII w.

Kolejną, bardzo ważną cezurę dla wykopu II stanowi wyraźna, miejscami dochodząca do 100 cm miąższości, przekładka drobnych, ostrokrawędzistych kamieni wapiennych (w. 9). Warstwa ta nie zawierała zabytków archeologicznych, jednak jej powstanie odnieść należy niewątpliwie do okresu późnego średniowiecza. Przekonują o tym materiały średniowieczne, odkryte w zalegającej poniżej warstwie 11, jak również znaleziska 5 monet, ujawnionych w niewielkiej odległości od siebie na stropie warstwy 9 w północno-zachodniej partii wykopu. Choć monety te są silnie zniszczone, nie ulega wątpliwości, iż trzy z nich reprezentują tzw. denary jagiellońskie (Kubiak 1970; Sim 2010), zaś kolejna, fragmentarycznie zachowana, to wybity w dobie jagiellońskiej trzeciak koronny (Kubiak 1970; Borowski 2013). Niestety, zły stan zachowania nie pozwolił na choćby wstępną klasyfikację piątego numizmatu.

Aby wyjaśnić okoliczności uformowania się warstwy 9, przenieść się należy poza obręb wykopu II, do wnętrza częściowo zasypanej studni³. Poniżej jej kolistego, późnonowżytnego ocembrowania, które wykonano przy użyciu wtórników pochodzących z XVII- lub XVIII-wiecznej fazy przebudowy zamku (Bicz-Suknarowska, Wojenka 2007), na głębokości około 460 cm poniżej górnej krawędzi współczesnej cembrowiny, studnia przybiera postać regularnego, wykutego w skale szybu o wymiarach 240 x 310 cm. Przechowały się w nim ślady gniazd służących do mocowania podestów niezbędnych zarówno przy wykuwaniu studni, jak i przy wydobywaniu urobku (ryc. 9). W moim przekonaniu urobek ten posłużył do wyrównania powierzchni majdanu i stał się budulcem najstarszego bruku dziedzińca zamkowego. Należy zaznaczyć, iż nadzwyczajna miąższość warstwy 9 (najwyraźniej będącej poziomem użytkowym dziedzińca średniowiecznego), wynikała z naturalnego ukształtowania terenu wzgórza – strop warstwy lessowej w okolicy studni znajduje się bowiem około 100–120 cm niżej, niż w rejonie południowej partii muru obwodowego. Chcąc zatem osiągnąć w miarę wyrównaną powierzchnię dziedzińca, konieczne było „podsypianie” terenu w okolicach studni. Z tą samą fazą aktywności w dobie średniowiecza wiąże się zapewne warstwa ciemnożółtego lessu (w. 10), która stanowi zapewne redeponowany osad, pierwotnie wypełniający szczelinę lub zagłębienie skalne, na które natrafiono podczas wykuwania studni. Brak kamieni wapiennych w stropie tego nawarstwienia tłumaczyć należy jej zniszczeniem z poziomu warstwy 8.

Wiele przemawia za tym, iż budowę murów zamkowych rozpoczęto jeszcze przed wykopaniem studni. Świadczy o tym zalegająca poniżej przekładki gruzowej warstwa nr 11, składająca się z zaprawy murarskiej oraz drobnych kamieni wapiennych. W świetle znalezisk archeologicznych należy przyjąć późnośredniowieczną metrykę tego nawarstwienia.

Pod warstwą 11 zalegało natomiast ciemnoszaro-czarne nawarstwienie o cechach kulturowych (w. 12), które pod względem barwy, spoiwości oraz treści archeologicznej uznać należy za identyczne z warstwą 27 w wykopie I. Również i w tym przypadku w stropie warstwy stwierdzono zabytki ruchome z doby późnego średniowiecza. W głębszej partii osadów występowały już wyłącznie materiały prehistoryczne, zapewne w całości reprezentujące inwentarz kultury łużyckiej wczesnej epoki żelaza (ryc. 14.1–5). Inaczej niż w wykopie I, po wyeksplorowaniu warstwy 12, na tle żółtego, lessowego calca zarysowało się 15 obiektów o kolistym lub owalnym narysie poziomym (ryc. 9:A). Jamy te posiadały na ogół bardzo niewielką, kilkucentymetrową miąższość (ryc. 9:B). W wypełniskach części z nich stwierdzano pojedyncze fragmenty naczyń kultury łużyckiej. Większość jam nie zawierała jednak materiałów zabytkowych⁴.

Ryc. 9. Wykuty w skale szybu studni. Widok ze stropu obecnego jej zasypiska. Fot. M. Wojenka

Fig. 9. The well-shaft. The view from the upper part of the well. Photo by M. Wojenka

³ W miejscu tym składam serdeczne podziękowania pracownikowi Ojcowskiego Parku Narodowego, Panu mgr. Jakubowi Baranowi, za umożliwienie mi w 2011 r. wykonania pomiarów we wnętrzu studni.

⁴ Szczegółowa analiza reliktyw osadnictwa prehistorycznego na wzgórzu zamkowym znajdzie się w osobnym opracowaniu, przygotowywanym wspólnie z mgr. Michałem Mazurem z Instytutu Archeologii UJ.

WYKOP III

Wykop III ulokowany został w odległości 2 m na północ od wykopu II i odznaczał się niewielkimi rozmiarami 3 x 1,5 m. Założono go w celu uchwycenia ewentualnej kontynuacji domniemanego budynku, którego kamienną podwalinę zarejestrowano na poziomie bruku nowożytnego w północno-wschodniej partii wykopu II. Niestety, na głębokości odpowiadającej poziomowi zalegania podwaliny konstrukcji nowożytnej w wykopie II, w wykopie III zarejestrowano wyłącznie luźną warstwę nasypową z zabytkami nowożytnymi. Po osiągnięciu wspomnianego poziomu prace w wykopie III przerwano.

WYKOP IV

Uwagi ogólne

Wykop IV ulokowano w zachodniej części zamku, u podnóża skalistego wyniesienia, na którym posadowiono wieżę ośmioboczną. Jego główna część, o przebiegu północ-południe, posiadała wymiary 4 x 10 m. W partii południowej wykop przedłużony był w kierunku ściany skalnej odcinkiem o wymiarach około 11 x 1,5 m (ryc. 2; ryc. 12). Z uwagi na konieczność dokumentacji jak największej ilości przekrojów poprzecznych, prace wykopaliskowe w wykopie IV prowadzono w ramach czterech wydzielonych odcinków badawczych (A–D; zob. ryc. 12), zachowując świadki profilowe pomiędzy częściami A, B i C. Prace terenowe prowadzono do osiągnięcia naturalnego podłoża jałowego lessu, który wystąpił na głębokości około 120–140 cm od współczesnego poziomu gruntu. Warstwy lessowej nie udało się osiągnąć jedynie w zachodniej partii wykopu, gdzie tuż pod skałą wapienną eksplorowano bardzo luźne zasypisko wkopu o późnej chronologii. Z przyczyn technicznych prace w tym rejonie przerwano na głębokości około 280 cm od współczesnego poziomu gruntu.

Opis nawarstwień

Na warstwy eksplorowane w obrębie wykopu IV składają się zarówno jednostki stratygraficzne o układzie horyzontalnym i wkopy (14 nawarstwień), jak również 21 obiektów nieruchomych, dobrze rysujących się na tle naturalnego, ciemnożółtego podłoża lessowego. Na warstwy zalegające w układzie poziomym oraz wkopy składają się:

Warstwa 1 – poziom współczesnej próchnicy, o miąższości około 10–30 cm.

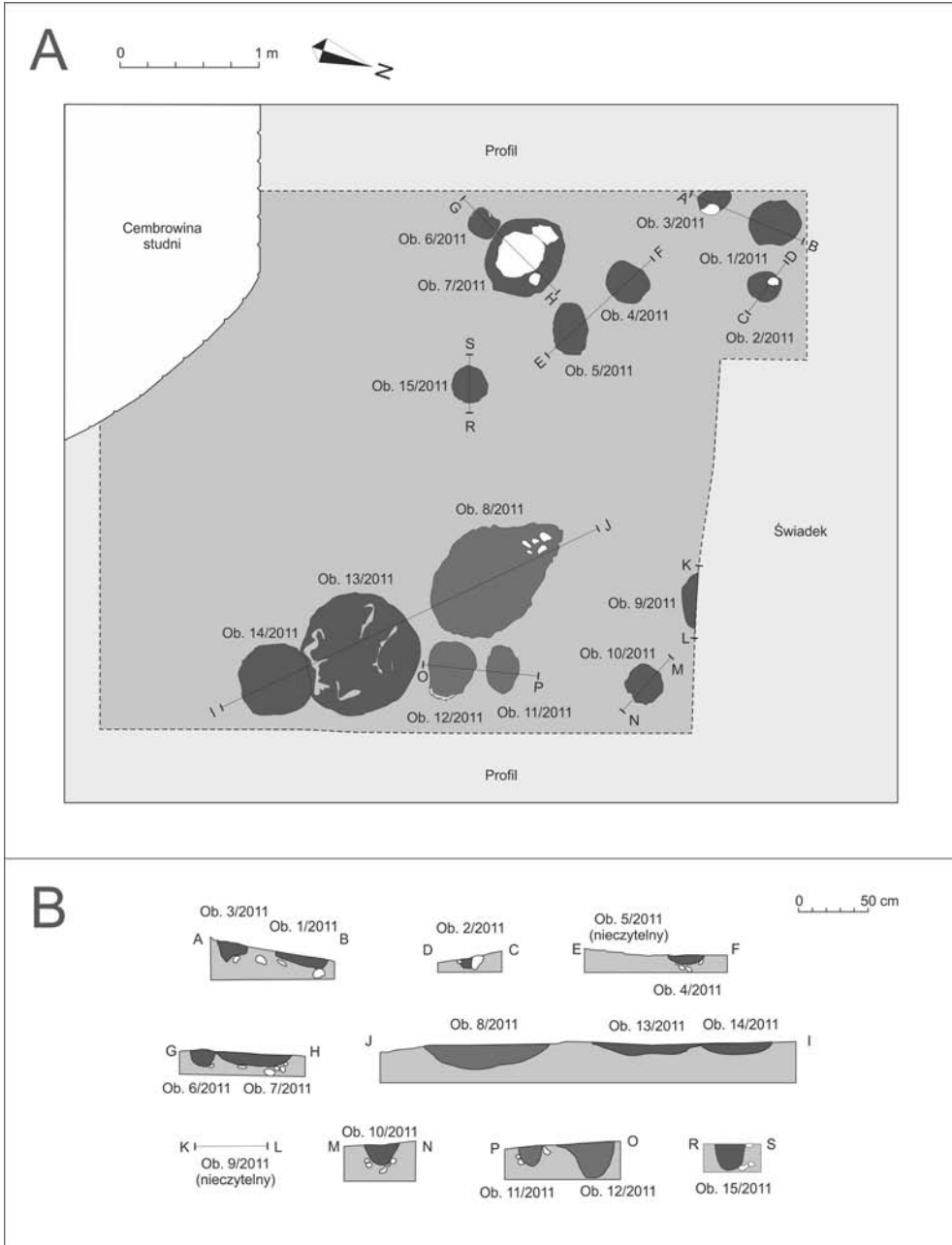
Warstwa 2 – luźny, szarobrunatny nasyp, o miąższości od 20 do około 70 cm, zawierający bardzo dużą ilość gruzu wapiennego i ceglanego, stwierdzony w południowej partii badanego obszaru.

Warstwa 3 – luźny nasyp barwy brunatnej, zalegający poniżej warstwy 2 w południowej partii wykopu.

Warstwa 4 – późnonowożytny wkop w części A wykopu IV, o niejednorodnym, luźnym zasypisku, przegłębiony do naturalnej warstwy lessowej.

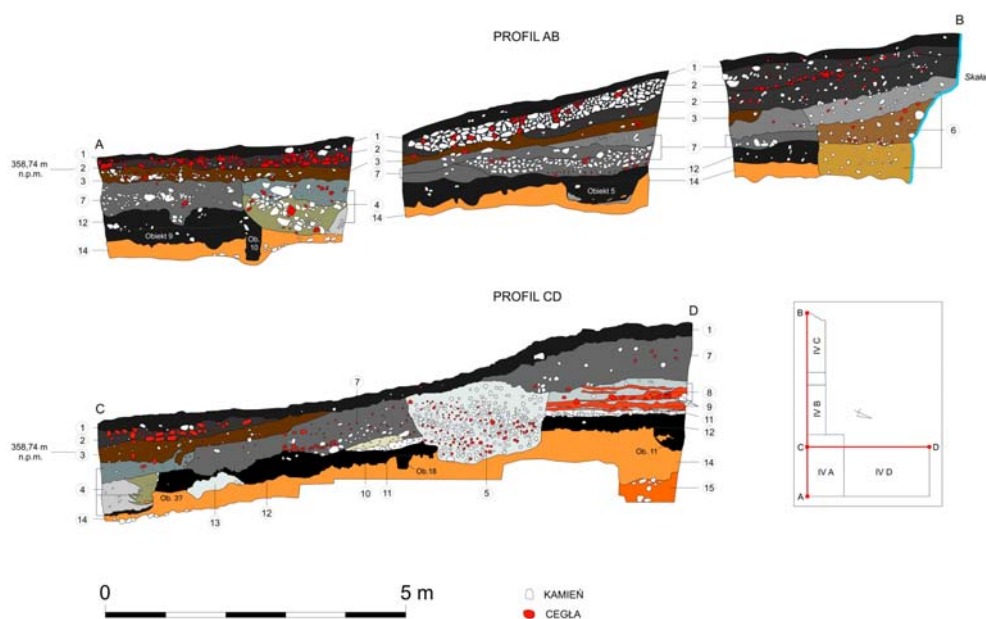
Warstwa 5 – późnonowożytny wkop w części D wykopu IV, o jednorodnym, luźnym zasypisku, przegłębiony do naturalnej warstwy lessowej.

Warstwa 6 – późnonowożytny wkop zarejestrowany w części C wykopu IV, o niejednorodnym, luźnym zasypisku, przegłębiony do naturalnej warstwy lessowej (zob. ryc. 11). Jego dno nie zostało osiągnięte z przyczyn technicznych.

Ryc. 10. Wykop II. A – rozmieszczenie prehistorycznych obiektów nieruchomych; B – przekroje poprzeczne prehistorycznych obiektów nieruchomych. Oprac. M. Wojenka

Fig. 10. Trench 2. A – the location of prehistoric features; B – cross-sections of prehistoric features. Computer design by M. Wojenka

Ryc. 11. Wykop IV. Przekroje poprzeczne. Oprac. M. Wojenka

Fig. 11. Trench 4. Cross-sections. Computer design by M. Wojenka

Warstwa 7 – pakiet szaro-brunatnych warstw nasypowych, stwierdzony poniżej warstw 1, 2 i 3, odznaczający się miąższością około 50–70 cm. W warstwie tej występowały zabytki nowożytny.

Warstwa 8 – warstewki zaprawy murarskiej, występujące naprzemianległe z cienkimi warstewkami barwy rdzawoczerwonej (w. 9) w części D wykopu IV, poniżej warstwy 7.

Warstwa 9 – pylaste warstewki barwy rdzawoczerwonej, zawierające okruchy cegieł, występujące naprzemianległe z szarymi warstewkami zaprawy murarskiej (w. 8) w części D wykopu IV, poniżej warstwy 7.

Warstwa 10 – soczewka warstwy z zaprawą murarską, widoczna na profilu zachodnim części D wykopu IV.

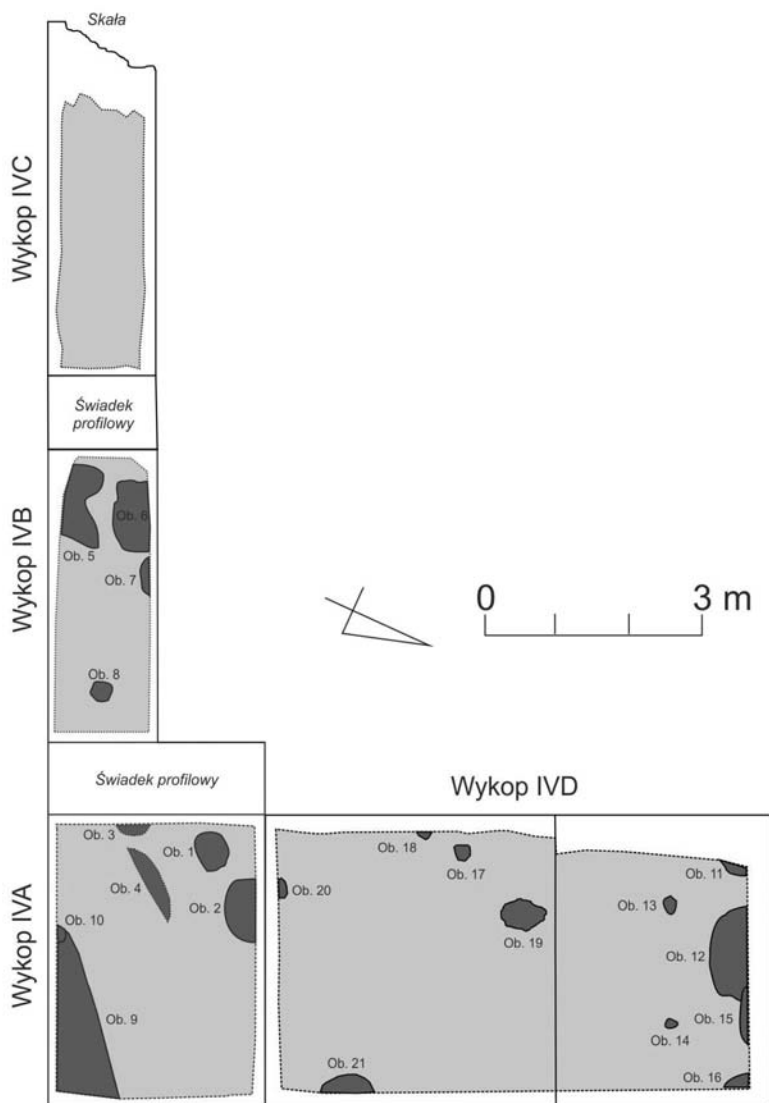
Warstwa 11 – zachowany w szczątkowej postaci, drobny bruk wapienny przelany zaprawą murarską, o miąższości około 10 cm, wyraźnie opadający w kierunku wschodnim. Na stopnie bruku zarejestrowano kilka ułamków naczyń późnośredniowiecznych.

Warstwa 12 – ciemnoszaro-czarna, tłusta i spoista warstwa o cechach kulturowych, o miąższości około 30–40 cm, która występowała powyżej naturalnego lessu na całej powierzchni wykopu. Zawierała liczne ślady spalenizny. W warstwie tej stwierdzono zabytki prehistoryczne, odpowiadające inwentarzom kultury łużyckiej wczesnej epoki żelaza. Z warstwą 12 związanych jest ponadto 21 obiektów nieruchomych, wkopanych w podłoże lessowe.

Warstwa 13 – płowe przebarwienie w obrębie warstwy 12, zarejestrowane na profilu zachodnim części A wykopu IV.

Warstwa 14 – naturalny, żółty less, miejscami zawierający ogładzony gruz wapienny.

Warstwa 15 – naturalny, żółty less, zawierający dużą ilość gruzu wapiennego, stwierdzony w północnej części wykopu IVD.

Ryc. 12. Wykop IV. Rozmieszczenie prehistorycznych obiektów nieruchomych. Oprac. M. Wojenka

Fig. 12. Trench 4. The location of prehistoric features. Computer design by M. Wojenka

Interpretacja oraz chronologia nawarstwień

Wyniki badań wskazują, iż zachodnia partia dziedzińca zamkowego, dziś wyraźnie podwyższona w stosunku do centralnych partii majdanu, jest w dużej mierze ukształtowana w wyniku prac ziemnych i rozbiórkowych prowadzonych już po opuszczeniu zamku, zapewne w wieku XIX. Na późną metrykę warstw nasypowych zajmujących górną sekwencję nawarstwień wskazują odkryte w nich zabytki ruchome – kafle z pobiałą i polewą ołowiową, pochodzące z pieców funkcjonujących w 2. połowie XVIII w. (zob. Moskal

Ryc. 13. Wykop IV – narożnik NW części D wykopu. Fot. M. Wojenka

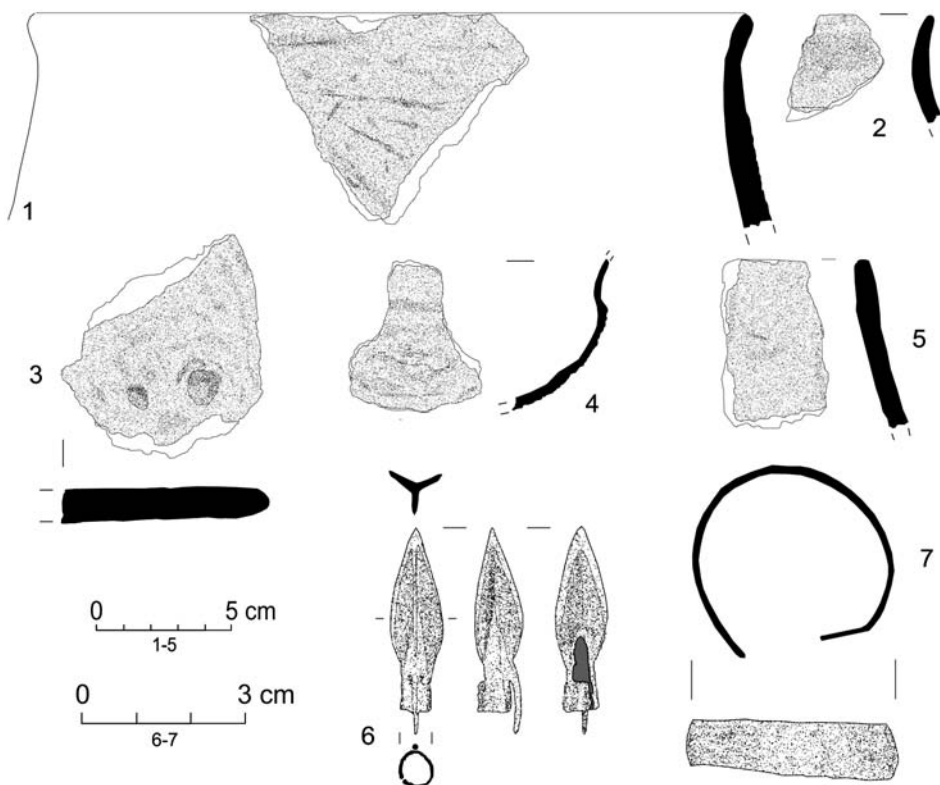
Fig. 13. Trench 4. NW corner of part D of the trench. Photo by M. Wojenka

2012, s. 392–396), czy guzik (mosiężny?) z napisem „PONIATOWSKY LEIPZIG 1813”. Wspomniane tu zabytki zalegały w warstwie ceglano-kamiennego gruzowiska, ciągnącego się na całej powierzchni wykopu IV do głębokości około 50–70 cm, licząc od współczesnego poziomu gruntu. Należy przyjąć, iż warstwy gruzowo-kamienne związane są z rozbiórką wcześniej stojącego tu budynku, który w 2. połowie XVIII w. ogrzewano przynajmniej jednym piecem kaflowym. Z budynkiem tym najprawdopodobniej związane są również trzy wkopy (w. 4, 5 i 6), które przecinały powierzchnię badanego wykopu, a niekiedy (jak w przypadku w. 5) załamywały się pod kątem prostym. Wkopy te interpretuję jako negatywy rozebranych fundamentów budynku późnonowożytnego.

Z dużym stopniem prawdopodobieństwa przyjąć należy, iż opisane powyżej relikty stanowią pozostałość murowanych oficyn, wzmiankowanych po raz pierwszy w opisie zamku z 1765 r. (*Opis 1765*). Warto nadmienić, iż w jednym z wkopów (w. 4) natrafiono na żelazne ciosło oraz grosz Stanisława Augusta Poniatowskiego, wybity w 1767 r.

Relikty średniowiecznej fazy użytkowania zachodniej partii dziedzińca przechowały się jedynie w postaci fragmentarycznie zachowanego bruku z drobnych kamieni wapiennych, przelanych zaprawą murarską (w. 11). Bruk ten widoczny jest na profilu zachodnim wykopu IVD, zaś niewielkie jego fragmenty stwierdzano również w trakcie eksploracji prowadzonej w środkowej partii wykopów IVA i IVD.

Poniżej nasypów i bruku średniowiecznego zarejestrowano ciemnoszaro-czarną warstwę kulturową (w. 12), zawierającą zabytki kultury łużyckiej. Na inwentarz warstwy 12 składają się głównie ułamki naczyń glinianych, w tym fragmenty tzw. placków oraz czerpaków. Wykop IV dostarczył ponadto kilku interesujących zabytków wykonanych

Ryc. 14. Wybór inwentarza związanego z osadnictwem kultury lużyckiej. 1-5 – glina; 6-7 – brąz; 1-5 – wykop II; 6-7 – wykop IV. Rys. M. Wojenka

Fig. 14. The selected assemblage from the period of lusitanianLusatian culture. 1-5 – clay; 6-7 – bronze; 1-5 – trench II2; 6-7 – trench 4. Drawn by M. Wojenka

z brązu – dwóch grotów, niewielkiej, zapewne dziecięcej bransolety (ryc. 14.7) oraz małej aplikacji o kolistym kształcie. Za szczególnie cenne uważać można znalezisko odkrytego w warstwie 12 w części B wykopu IV, tulejkowatego grocika strzały do łuku typu scytyjskiego (o dług. 3,4 cm)⁵ który reprezentuje formę zbliżoną do okazów znanych z grobowca nr 2 kurhanu Repâhovata Mogiła ze środkowego Podnieprza (ryc. 14.6). Okazy wspomnianego typu datowane są na 2. połowę lub koniec VII – 1. poł. VI w. BC (Chochorowski 2014, s. 37).

Z warstwą 12 związanych jest ponadto 21 obiektów nieruchomych, wkopanych w naturalną warstwę calcowego lessu (ryc. 12). Obiekty te odznaczają się na ogół niewielkimi rozmiarami w rzutach poziomych. Pod względem wielkości wyjątkowo prezentuje się jama nr 9, którą zapewne należy uznać za budowlę półziemiankową, o czym przekonuje przebieg jej dna oraz znajdujący się u jej krawędzi negatyw słupa (ob. 10; zob. ryc. 11), jak również dwie jamy (ob. 12 i 15), które zarejestrowano na profilu północnym wykopu IVD (ryc. 13).

⁵ W tym długość tulei około 1,9 cm, zaś jej szerokość – 0,5 cm

PODSUMOWANIE

Przeprowadzone w latach 2006–2014 badania wykopaliskowe wniosły szereg nowych informacji do dziejów zasiedlenia wzgórza zamkowego w Ojcowie. Do najistotniejszych ustaleń należy stwierdzenie dwufazowości muru obwodowego w południowej partii dziedzińca. Najstarszy mur (faza I), posadowiony bezpośrednio na skale wapiennej, łączy się z okresem średniowiecza. Nie można jednak wykluczyć, iż jeszcze przed jego wzniesieniem na wzgórzu zamkowym funkcjonowała zabudowa drewniana, której relikty ujawniono w południowej partii wykopu I. Młodsza faza muru (II) odpowiada zapewne gruntownej przebudowie obiektu, dokonanej staraniem rodziny Korycińskich h. Topór w XVII w. Przy murze południowym stwierdzono ponadto ślady zabudowy drewnianej, odpowiadające nowożytnym etapom funkcjonowania zamku.

Obserwacja sytuacji stratygraficznej pozwala na wstępną korelację układów nawarstwień pomiędzy wykopami I, II i IV, a także na dowiązanie zarejestrowanych tam warstw do jednostek stratygraficznych wyróżnionych przez K. Kruczek w 1991 r. Istotnym punktem odniesienia są tutaj zwłaszcza poziomy bruk średniowiecznego i utwardzenia nawierzchni z XVII w. W świetle datowania znalezisk ruchomych wydaje się, że przelany zaprawą murarską, starszy bruk z wykopu I (w. 20), przekładka kamieni wapiennych z wykopu II (w. 9) oraz fragmentarycznie zachowany bruk z wykopu IV (w. 11) stanowią pozostałość tego samego utwardzenia dziedzińca zamkowego, założonego już po zakończeniu budowy murów obronnych, jak wskazują wyniki badań w wykopie I. Można ponadto przyjąć, iż domniemane relikty zabudowy drewnianej, zalegające na poziomie odsadzki muru fazy II w wykopie I (w. 10) oraz zarejestrowana tam wylewka wapienna (w. 7), odpowiadają szczerunkowo zachowanemu utwardzeniu majdanu w wykopie II (w. 7) oraz kamiennym podwalinom ujawnionej tam konstrukcji.

Do ważnych ustaleń należy rozpoznanie reliktyw osadnictwa prehistorycznego, związanego ze środowiskiem kultury łużyckiej wczesnej epoki żelaza (HaC–HaD), choć trzeba dodać, że na obecność materiałów pradziejowych zwróciła już uwagę K. Kruczek (2001, s. 396). W kontekście osadnictwa kultury łużyckiej na szczególną uwagę zasługuje odkryty w wykopie IVB, brązowy grocik do łuku w typie scytyjskim. Mając na uwadze wspomniane znalezisko oraz liczne ślady spalenizny, stwierdzone w obrębie warstwy z materiałem pradziejowym, można przyjąć hipotezę, iż położona na ojcowskim wzgórzu zamkowym osada ludności kultury łużyckiej zniszczona została właśnie najazdem scytyjskim⁶.

Badania na terenie zamku w Ojcowie będą kontynuowane.

PIŚMIENNICTWO

Źródła pisane

Jan z Czarnkowa 2001. *Kronika Jana z Czarnkowa*, Wyd. Universitas. Tłum. Józef Zerbillo, oprac. tekstu i przypisów Marek Kowalski, wyd. III, Kraków.

Mp 3, nr 834. *Kodeks dyplomatyczny Małopolski*, Wyd. F. Piekosiński, t. 1–4, Kraków 1876–1905, t. 3, nr 834.

Opis 1660. Opis zamku ojcowskiego z roku 1660, [w:] Falniowska-Gradowska A. 1995. *Ojców w dziejach i legendzie*. Wyd. OPN, Ojców, s. 224–225.

Opis 1765. Opis zamku ojcowskiego z roku 1765, [w:] Falniowska-Gradowska A. 1995. *Ojców w dziejach i legendzie*. Wyd. OPN, Ojców, s. 232–233.

⁶ Należy nadmienić, że scytyjski grocik ze wzgórza zamkowego nie jest pierwszym tego typu zabytkiem odkrytym na terenie Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej (zob. Chochorowski 2014, s. 33, ryc. 19).

Opracowania

Bicz-Suknarowska M., Wojenka M. 2007. *Sprawozdanie z nadzorów badawczych architektonicznych i archeologicznych prowadzonych na zamku w Ojcowie w roku 2007 podczas remontu zamkowej studni*. Maszynopis w archiwum OPN.

Borowski W. 2013. *Kilka uwag o trzeciakach Władysława Jagiełły z sygnaturą NP*. „Biuletyn Numizmatyczny”, 1: 1–10.

Clark J. [red.] 1995. *The Medieval Horse and its Equipment c. 1150 – c. 1450*. „Medieval Finds from Excavations in London”, 5, 185 ss.

Chochorowski J. 2014. *Scytowie a Europa Środkowa – historyczna interpretacja archeologicznej rzeczywistości*. „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego”, 35: 9–58.

Falniowska-Gradowska A. 1995. *Ojców w dziejach i legendzie*. Wyd. OPN. Ojców, ss. 288.

Falniowska-Gradowska A. 1999. *Dzieje zamku ojcowskiego*. Wyd. OPN. Ojców, ss. 112.

Frazik J. 1958. *Ojców – woj. krakowskie. Zamek. Sprawozdanie z badań terenowych*. Maszynopis w archiwum OPN.

Frazik J. 1966. *Ruiny zamku w Ojcowie. Problemy badawcze i konserwatorskie*. „Czasopismo techniczne. Miesięcznik naukowo-techniczny”. Wyd. Politechnika Krakowska, 71, 4(95): 28–34.

Kętrzyński W. 1897. *O rocznikach polskich*, „Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno-Filozoficzny”, 34: 164–354.

Kołodziejcki S. 1985. *Les éperons à molette du territoire de la Petite Pologne au Moyen Âge*, [w:] *Memoires Archeologiques*, red. A. Kokowski, Wyd. UMCS. Lublin, s. 161–179.

Kołodziejcki S. 2003. *Ojców*, [w:] *Leksykon zamków w Polsce*, red. L. Kajzer, S. Kołodziejcki, J. Salm. Wyd. Arkady. Warszawa, s. 338–341.

Kruczek K. 1992. *Zamek w Ojcowie (województwo krakowskie). Wstępne wyniki badań archeologicznych przeprowadzonych w 1991 roku i program II etapu badań*. Maszynopis w archiwum Ojcowskiego Parku Narodowego.

Kruczek 2001. *Zamek w Ojcowie – wstępne wyniki badań archeologicznych prowadzonych w 1991 roku*, [w:] *Badania naukowe w południowej części Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej. Materiały konferencyjne – referaty, postery, sesje terenowe*, red. J. Partyka, Wyd. OPN. Ojców, s. 392–399.

Kubiak S. 1970. *Monety pierwszych Jagiellonów (1386–1444)*. Wyd. Ossolineum. Wrocław-Warszawa-Kraków, ss. 265.

Laberschek J. 1996. *Pomnikowa monografia historyczna Ojcowia*. „Teki Krakowskie”, 3: 269–273.

Moskal K. 2012. *Kafle w zbiorach Muzeum Historycznego Miasta Krakowa*. Wyd. Muzeum Historyczne Miasta Krakowa. Kraków, 487 ss.

Niewalda W., Rojkowska H. 2001. *Badania ikonograficzne i architektoniczne zamku w Ojcowie w 1991 roku* [w:] *Badania naukowe w południowej części Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej. Materiały konferencyjne – referaty, postery, sesje terenowe*, red. J. Partyka, Wyd. OPN. Ojców, s. 426–434.

Nowacki K. 1958. *Zamek w Ojcowie*. Maszynopis w archiwum OPN.

Sim J. 2010. *Denary pierwszych Jagiellonów*. „Lubelskie Wiadomości Numizmatyczne”, 16: 72–95.

Sukertowa E. 1922. *Zamek w Ojcowie*, Wyd. Skład główny w Księgarni Gebethnera i Wolffa. Warszawa, ss. 87.

Wałowy A. 1979. *Późnośredniowieczne garncarstwo krakowskie w świetle źródeł archeologicznych*. „Materiały Archeologiczne”, **19**: 5–151.

Wojenka M. 2007. *Badania archeologiczne na terenie zamku w Ojcowie w 2006 roku*. „Prądnik. Prace Muz. Szafera”, **17**: 177–208.

Wojenka M. 2008a. *Zamek ojcowski w dobie nowożytniej*, [w:] *Archeologia okresu nowożytnego w Karpatach polskich*, red. J. Gancarski. Wyd. Muzeum Podkarpackie. Krosno, s. 341–411.

Wojenka M. 2008b. *Zamek ojcowski w świetle archeologii*, „Alma Mater”, **99**: 88–94.

Wojenka M. 2016. *Uwagi o stratygrafii wzgórza zamkowego w Ojcowie*, [w:] *XXVI Sympozjum Jurajskie. Człowiek i przyroda Wyżyny Krakowsko-Wieluńskiej*, red. J. Mastaj. Wyd. Zespół Parków Krajobrazowych Województwa Śląskiego. Będzin, s. 34–39.

SUMMARY

This paper reports on the results of archaeological research carried out in the Ojców Castle Hill in 2006–2014 (six study seasons altogether). The excavations involved exploration of 4 trenches (1–4) of the total area of about 110 sq m situated in different parts of the castle: close to the curtain wall in the southern part of the courtyard (trench 1 explored in the years 2006–2007), near the well (trenches 2 and 3, the first explored in 2006 and 2011, the latter – in 2011) and in the western part of the site at the foot of the monadnock with the octagonal tower on top (trench 4 explored in 2012–2014).

The fieldwork gave answers to important questions. One of the most important findings was revealing the two-phase curtain wall in the southern part of the courtyard. The oldest, Gothic wall (Phase 1) sits directly on the limestone rock. However, even before the wall was built there might have been some wooden buildings functioning in the interior, remains of which were found in the southern part of trench 1. The younger phase of the wall (2), matches the extensive restorations done by the Koryciński family, Topór Coat of Arms in the 17th c. The fieldwork in the southern part of the site also revealed some inner wooden buildings, which match the contemporary stages of the castle function.

The recorded stratigraphic evidence made it possible to correlate at least some strata between trenches 1, 2 and 4 and to partially add registered layers to strata units distinguished by K. Kruczek in 1991. An important benchmark is the level of paved courtyard from the Middle Ages and a paving from the 17th c. The analysis of profiles points to the fact that the older paving from trench 1 (layer 20), the limestone layer 9 in the trench and poorly preserved paving from trench 4 (layer 11) are the remains of the same courtyard, founded soon after building the walls. It might be assumed that alleged relics of wooden buildings found on the level of the berm of the phase-two wall in trench 1 (layer 10) and registered there the limestone screed (layer 7) match the poorly preserved paving in trench 2 (layer 7) and stone base of the revealed construction.

An important discovery are the prehistoric remains of the settlement of Lusatian culture, dated to the early Iron Age (HaC-HaD). Considering the find and multiple traces of being burnt found in the prehistoric layer, a hypothesis may be formed that the settlement of Lusatian people on the Ojców Castle Hill was probably destroyed during the Scythian attack. This hypothesis is convincingly demonstrated by a find of bronze arrowhead of Scythian origin, found in the trench IV4B. The study in the Ojców Castle shall be continued.